

BYZANTINISCHE FORSCHUNGEN

Internationale Zeitschrift für
Byzantinistik

herausgegeben

von

WALTER E. KAEGLI, Jr.

BAND XXX

VERLAG ADOLF M. HAKKERT - AMSTERDAM
2011

BYZANTINISCHE
FORSCHUNGEN

BAND XXX

4th INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THRACIAN STUDIES

Byzantine Thrace Evidence and Remains

Komotini, 18-22 April 2007

PROCEEDINGS

Edited by

Charalambos Bakirtzis, Nikos Zekos
and Xenophon Moniaros

VERLAG ADOLF M. HAKKERT - AMSTERDAM
2011

*In memory
of Angeliki Laiou*

CONTENTS

PREFACE by Charalambos Bakirtzis	1
INAUGURAL LECTURE	
Angeliki E. Laiou, <i>Introversion and extroversion, autarky and trade: urban and rural economy in Thrace during the Byzantine period.</i>	11
I. EXPLORING THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL LANDSCAPE: NATURAL AND BUILT ENVIRONMENT IN TOWN AND COUNTRYSIDE; HISTORICAL GEOGRAPHY AND MONUMENTAL TOPOGRAPHY	
Engin Akyürek, <i>Seventeen years of experience in archaeological inventory: TAY Project completed Byzantine period of Thrace and Bithynia.</i>	43
Peter Soustal, <i>Τα θρακικά παράλια του Βορείου Αιγαίου όπως παριστάνονται σε παλιούς χάρτες και πορτολάνους (The Aegean coast of the southwestern part of Thrace as reflected in old maps and portolans).</i>	57
Henry Maguire, <i>The Philopation as a setting for imperial ceremonial and display.</i>	71
Eftelpa Theoklieva-Stoycheva, <i>Η ύδρευση της Μεσημβρίας του Ευξείνου Πόντου: έργο της κεντρικής εξουσίας της Βυζαντινής αυτοκρατορίας (L'alimentation en eau de la ville de Mésembrie, sur le Pont-Euxin: un ouvrage de l'administration centrale de l'empire byzantin).</i>	83
Eugenia Chalkia, <i>Άγνωστη θέση βυζαντινής μονής (?) στην Ίμβρο (Unknown site of a monastery (?) on Imbros).</i>	93

CONTENTS

II. CHANGES IN TOWNS AND DEFENSIVE FORTIFICATIONS

- Petros Georgantzis, *Σημαντικότερες Σκυθικές επιδρομές στη Θράκη κατά τους 5ο και 6ο μ.Χ. αιώνες* (Les incursions majeures des Skythes en Thrace aux Ve et VIe siècles). 111
- Giannis Vassiliadis, *Το κάστρο της Κομοτηνής: αρχιτεκτονική ανάλυση και τεκμηρίωση* (L'enceinte byzantine de Komotini: Analyse architecturale et documentation). 139

III. RURAL ECONOMY, LAND AND SEA COMMUNICATIONS; EVERYDAY LIFE

- Ioannis Touratsoglou, Diamantis Triantaphyllos, *Θησαυρός άσπρων τραχέων από κράμα σε τάφο της πρώιμης εποχής του Σιδήρου στη Ρούσσα* (Un trésor d'aspra trachéa de billon dans une tombe du premier âge de Fer à Russa). 157
- Andreas Kuelzer, *The Byzantine road system in Eastern Thrace: some remarks.* 179
- Manolis G. Varvounis, *Όψεις της καθημερινής ζωής του 12ου αιώνα στη Θράκη με βάση το Τυπικόν της μονής της Κοσμοσωτεΐρας* (Aspects of daily life in the 12th century in Thrace based on the Typikon of the Kosmosoteira monastery). 203
- Maria Tziatzi-Papagianni, *Όστις ποτ' άν βούλοιο μαθεΐν την Θράκην: Η Θράκη μέσα από τους στίχους του ποιητή Μανουήλ Φιλή* (Όστις ποτ' άν βούλοιο μαθεΐν την Θράκην: Thrakien nach den Versen des Dichters Manuel Philes). 245

CONTENTS

IV. RELIGIOUS TRADITIONS, COMMUNITIES AND MONASTICISM

Monk Moeses Hagiorete, *Οἱ διὰ τῶν ἁγίων σχέσεις Ἀγίου Ὁρους καὶ Θράκης, 9ος-15ος αἰώνας* (Les saints hommes reliant le Mont Athos à la Thrace aux IXe – XVe siècles). 265

Monk Patapios Kavsokalyvites, *Ἀγιορείτικες ὁσιακὲς μορφές στὴ Θράκη τοῦ 14ου αἰώνα* (Saintly Athonite figures in Thrace in the 14th century). 277

Monk Kosmas of Simonopetra, *Ἡ μαρτυρία ἐνὸς ἀγνώστου μοναχοῦ τοῦ Παπικίου ὄρους, τέλη 13ου ἢ ἀρχὲς 14ου αἰώνα* (The account of an unknown hieromonk of Mount Papikion at the end of the 13th or the beginning of the 14th century). 327

Konstantinos P. Charalampidis, *Ἡ οσιομάρτυς Γλυκερία ἡ Θρακιώτισσα: αἰτιολογικὲς καὶ εἰκονογραφικὲς μαρτυρίες* (The Thracian martyr Glykeria: hagiological and iconographical observations). 345

Rossitsa Gicheva-Meimari, *Chest crossbands: Realia of religious belief and practice in Ancient and Byzantine Thrace*. 359

V. ADMINISTRATIVE DIVISION AND MILITARY ORGANIZATION

Jacek Wiewiorowski, *“Vicarius Thraciarum” in the 4th and 5th centuries: some remarks*. 385

Nektarios Dapergolas, *Problems concerning the administrative organization of Byzantine Thrace: the “theme of Macedonia” and the misinterpretations of the recent research*. 411

CONTENTS

VI. THE ARRIVAL OF THE OTTOMANS

- Suna Çağaptay, *The road from Bithynia to Thrace: Gazi Evrenos' Imaret in Komotini and its architectural framework.* 429

- Argyres P. P. Petronotis, *Χριστόδουλος, ο τελευταίος αρχιτέκτων στο Βυζάντιο, και ως Atik Sinan [Hoca Sinanüddin] bin Abdullah, ο πρώτος σουλτανικός μεϊμάρης στην Ιστανμπούλ* (Christodoulos, der letzte Baumeister in Konstantinopel, und auch mit dem Namen Atik Sinan, der erste *Mimar* (= Architekt) des Sultans in Istanbul). 443

VII. ARTISTIC TRADITION, EXPRESSION, EFFECTS AND INFLUENCES

- Robert Ousterhout, *The Byzantine architecture of Thrace: the view from Constantinople.* 489

- Stavros Mamaloukos, Ioannes Perrakis, *The church of Theotokos Chrysopege at Ainos (Enez).* 503

- Nikos Zekos, *Μαξιμιανούπολις – Μοσυνόπολις: ανασκαφή περίκεντρου ναού* (Maximianoupolis – Mosynopolis: mise au jour d'une église byzantine plan centré). 537

- Ioannis Iliadis, *Το φώς στο ναό της Κοσμοσώτειρας* (The light in the church of the Panagia Kosmosoteira). 571

- Ioakeim Ath. Papaggelos, Angeliki Strati, *Τρεῖς ἀμφιπρόσωπες εἰκόνες ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Θράκη* (Trois icônes byzantines bifaces en provenance de Thrace orientale). 589

- Sophia Doukata-Demertzi, *Ελεφαντοστέινα ευρήματα ἀπὸ τὴν «Παλιόχωρα» Μαρωνείας* (Ivoires provenant de la basilique de 'Paliochora' à Maronnée). 611

CONTENTS

VIII. PROSOPOGRAPHY

- Ivan Jordanov, *Thrace (VIth-XIth centuries) according to the data of the Byzantine seals from Bulgaria.* 643
- Ioanna Koltsida-Makri, *Η μεσοβυζαντινή Αδριανούπολη μέσα από τη σφραγιστική μαρτυρία* (Middle Byzantine Adrianople from the sigillographic evidence). 653
- Georgios Chr. Charizanis, *Ο πρωτοστράτορας Αλέξιος Αξούχος, ο σεβαστοκράτορας Αλέξιος Κομνηνός και το μοναστικό κέντρο του Παπικίου Όρους (β' μισό του 12ου αιώνα): προσωπογραφικά και άλλα ζητήματα* (The protostrator Alexios Axouchos, the sebastokrator Alexios Komnenos and the monastic centre of Mount Papikion (2nd half of the 12th century): Profile questions and other tasks. 671
- Athanasios I. Gouridis, *Παρατηρήσεις επί των μονογραμμάτων των πύργων του Διδυμοτείχου* (Observations on the monograms of the towers of Didymoteichon). 695
- CLOSING REMARKS
- Robert Ousterhout, *Thrace: the final frontier.* 725

**Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΝΟΣ ΑΓΝΩΣΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΠΙΚΙΟΥ ΟΡΟΥΣ
ΤΕΛΗ 13ου Ή ΑΡΧΕΣ 14ου ΑΙΩΝΑ***

Monk Kosmas of Simonopetra

Α. Ἡ μαρτυρία

Ἐλάχιστοι ἐπώνυμοι μοναχοὶ μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὸ Παπικιο ὄρος. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν ὁ Ἀντώνιος ὁ δίκαιος, κτίτορας ὁμώνυμης μονῆς, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁσίους τοῦ ὄρους, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἔφερε στὸ φῶς ἡ σκαπάνη τοῦ Ν. Ζήκου.¹ Οἱ μαρτυρίες γιὰ τοὺς οἰκιστὲς τοῦ Παπικίου σπανίζουν ἀκόμη περισσότερο κατὰ τὸν 14ο αἰώνα, ὅταν σημειώνεται ἡ ὀριστικὴ παρακμὴ τοῦ Παπικίου, κυρίως μετὰ τὶς τουρκικὲς ἐπιδρομὲς καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Θράκης. Αὐτὴ ὁλοκληρώνεται μετὰ τὴ μάχη στὸ Τσιρμέν (1371) καὶ τὴν ἥττα τῶν συνασπισμένων χριστιανικῶν δυνάμεων τοῦ Σέρβου δεσπότη τῶν Σερρών Ἰωάννη Οὐγγλεση καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Βουκασίν. Οἱ μόνες μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε στὸν αἰώνα αὐτὸ ἀφοροῦν δύο μεγάλους ἀγίους, τὸν ὅσιο Μάξιμο Καυσοκαλύβη καὶ τὸν κήρυκα τοῦ θείου φωτὸς ὅσιο Γρηγόριο Παλαμᾶ, μία ἀπὸ τὶς ἐξέχουσες μορφές, ποὺ ἔχουν σφραγίσει τὴν ἱστορία τοῦ μοναχισμοῦ καὶ ἐν γένει τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας. Ὅμως καὶ οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ ἦταν προσωρινοὶ κάτοικοι τοῦ

* Ἐκφράζω τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου στοὺς Καθηγητὲς κ.κ. Σ. Καδᾶ καὶ Π. Σωτηροῦδη γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ συμβολή τους στὴν κάλυψη τῶν κενῶν μου ἀπὸ παλαιογραφικῆς (καὶ ὄχι μόνο) πλευρᾶς, καθὼς καὶ στὸν Καθηγητὴ Γλωσσολογίας κ. Χρ. Τζιτζιλῆ γιὰ τὶς γλωσσικὲς παρατηρήσεις του.

1. Βλ. Κυρανούδης 1995-98: 186-91.

Παπικίου, αφού στη συνέχεια μετέβησαν στο Ἅγιον Ὅρος, πού ἦταν καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν τόπος τῆς ἀσκήσεώς τους.² Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἀκόμη καὶ ἡ ἀπλὴ ἀναφορὰ σὲ κάποιο ἐπώνυμο μέλος τῆς μοναστικῆς κοινότητος τοῦ Παπικίου κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, μπορεῖ νὰ ἔχει κάποια σημασία γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας του καὶ τὴν ἀποτίμηση τῆς προσφορᾶς του στὸν ὀρθόδοξο μοναχισμό.

Ἡ μαρτυρία πού παρουσιάζουμε προέρχεται ἀπὸ σημείωση βυζαντινοῦ χειρογράφου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Πρόκειται γιὰ ἓναν περγαμηνὸ κώδικα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, ὁ ὁποῖος καταγράφεται ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο ὡς ὑπ' ἀριθ. 2692 τοῦ γενικοῦ Καταλόγου του καὶ ὡς 18 τοῦ Καταλόγου τῆς συγκεκριμένης μονῆς (2692-18).³ Τὸ περιεχόμενο τοῦ κώδικα περιγράφεται ἀπὸ τὸν ἴδιο ὡς «Βίοι καὶ μαρτύρια ἁγίων τοῦ Σεπτεμβρίου». Ὁ κώδικας χρονολογεῖται στὸν 14ο αἰ. καὶ ἔχει 194 φύλλα.

Στὸ τέλος τοῦ χειρογράφου, μετὰ τὸ τέλος τῶν βίων, ἀκολουθεῖ διακοσμητικὸς πλοχμὸς καὶ στὴ συνέχεια ἡ ἐξῆς σημείωση τοῦ γραφέα:

¹† Τῇ μὲν χεῖρ τῇ γράψασα καλύψει τάφος τῇ δὲ γρα

² φεῖ τῇ παρὰπεμπούσῃ εἰς χρόν(ους) πληρεστάτους· γε

³ ρασίμ(ω) ἀναζῖω (μον)αχ(ῶ) καὶ ἱερεῖ ἀπο ὄρους τοῦ παπικίου

⁴ τῶ κε γραφεῦς καὶ οἱ ἀναγινόσκοντ(ες) εὐχέσθε ψυχικόν σ(ας)

⁵ δια τ(ὸν) κ(ύριο)ν:- καὶ δια σὺνδρομ(ῆς) ἰγνατίου (μον)αχ(οῦ)

⁶ καὶ καθηγουμέν(ου) μον(ῆς) τὸν ἁγίου γεωργ(ίου) τοῦ βρουλοκήπ(ου):-

⁷ Μηνὶ ἰουλ(ίῳ) ἰνδ(ικτιῶνος) ζ'.

Πρόκειται γιὰ ἓνα σύγχρονο μὲ τὴν ἀντιγραφή τοῦ χειρογράφου βιβλιογραφικὸ σημείωμα (εικ. 1). Συγκρίνοντας κανεῖς τὴ γραφή τοῦ κυρίως κειμένου ἐπάνω ἀπὸ τὸ σημείωμα (εικ. 2) μὲ τὴ γραφή τοῦ ση-

2. Γιὰ τὴ διέλευση τῶν δύο ἁγίων ἀπὸ τὸ Παπικίο βλ. Κυρανούδης 1995-98: 180-85.

3. Λάμπρος 1895: 236.

μειώματος, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ διαπιστώσει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο χέρι, παρότι, κατὰ τὴ συνηθισμένη πρακτικὴ τῶν κωδικογράφων, ὁ τύπος ὀρισμένων γραμμῶν διαφέρει.

Τὸ σημείωμα ἔχει τὴ δομὴ ἐνὸς συνήθους βιβλιογραφικοῦ σημειώματος. Συγκεκριμένα ἀρχίζει μὲ μία στερεότυπη ἔκφραση γιὰ τὴν ἀθάνατη ἀξία τοῦ ἀντιγραφέντος ἔργου, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐφήμερη ἐπίγεια παρουσία τοῦ γραφέα. Ἐν συνεχείᾳ ἀναγράφονται τὸ ὄνομα τοῦ βιβλιογράφου (Γεράσιμος), ἡ ιδιότητά του (ιερομόναχος) καὶ ἡ προέλευσή του (ἀπὸ τὸ Παπίκιον ὄρος). Ὁ γραφέας – παπικιανὸς μοναχὸς – παρακαλεῖ τοὺς ἀναγνώστες νὰ εὐχονται μέσα ἀπὸ τὴ ψυχὴ τοὺς στὸν Κύριο (γιὰ τὴ σωτηρία του), μία πολὺ συχνὴ στὰ σημειώματα αὐτοῦ τοῦ εἶδους προτροπὴ τοῦ γραφέα.⁴ Παρακάτω σημειώνει τὸ πρόσωπο πὸν συνέδραμε, προφανῶς οἰκονομικῶς, στὴν ἀντιγραφή τοῦ χειρογράφου. Εἶναι ὁ μοναχὸς Ἰγνάτιος, ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βρουλοκήπου. Ἡ σημείωση τελειώνει μὲ τὴ δήλωση τοῦ χρόνου ἀντιγραφῆς τοῦ χειρογράφου, καὶ συγκεκριμένα τοῦ μηνὸς (Ἰούλιος) καὶ τῆς ἰνδικτιῶνος (6^η), χωρὶς νὰ ἀναφέρεται ἀκριβὲς ἔτος.

Ἡ σημείωση εἶχε μεταγραφεῖ καὶ ἀπὸ τὸν Λάμπρο, ὃχι ὁμῶς ὀλόκληρη, ἀλλὰ μέχρι τὸ *τῷ κε γραφεύς*. Ἀκολουθώντας μία γενικὴ συνήθεια στὴ σύνταξη τοῦ Καταλόγου του, νὰ παραθέτει σπάνια πλήρη τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων πὸν μελέτησε, προφανῶς γιὰ λόγους συντομίας, ὁ Λάμπρος δὲν μετέγραψε μία ἀπὸ τὶς πιὸ σημαντικὲς πληροφορίες τῆς σημειώσεως, δηλαδὴ τὸ ὄνομα τῆς μονῆς, ὁ ἡγούμενος τῆς ὁποίας συνέδραμε στὴ συγγραφὴ τοῦ συγκεκριμένου κώδικα.

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος τῆς μονῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ πρόβλημα, δεδομένου ὅτι δὲν φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ κάποια γνωστὴ μας σήμερα βυζαντινὴ μονή. Βέβαιη εἶναι ἡ ἀνάγνωση τῶν γραμμῶν *βρουλοκηπ*. Το *π* γράφεται ἐπάνω ἀπὸ τὸ *η*, καὶ ἀποτελοῦν τὰ τελευταῖα

4. Πβ. στὸ σημείωμα τοῦ χφ 19 τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου: *καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθὲ μοι διὰ τὸν Κ(ύριο)ν* (Καδᾶς 2000: 4) καὶ στὸ ἀντίστοιχο τοῦ χφ 434 τῆς Μονῆς Διονυσίου: *καὶ οἱ ἀναγινώσκοντ(ες) αὐτό, εὐχεσθε ὑπὲρ τοῦ πονήσαντος καὶ τοῦ συνδεδραμηκότος* (Καδᾶς 1996: 143).

γράμματα τῆς λέξης. Ακολουθοῦν δύο τελεῖες καὶ παύλα, ποὺ σημαίνουν τὸ τέλος τῆς περιόδου, ἐνῶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὰ σημειώνεται καὶ ὁ τόνος τῆς λέξης. Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ ὄνομα ἔχει βραχυγραφηθεῖ μὲ ἀποκοπὴ τῆς κατάληξός του. Ὡς πρῶτο συνθετικό του ἀναγνωρίζεται μὲ βεβαιότητα τὸ γνωστὸ μεσαιωνικὸ φυτωνύμιο *βοῦρλον*, πβ. σημερινὸ *βοῦρλο*. Ἡ ταύτιση τοῦ δευτέρου συνθετικοῦ παρουσιάζει κάποια προβλήματα. Ἐνῶ ἀπὸ παλαιογραφικῆς πλευρᾶς εἶναι βέβαιη ἡ ἀνάγνωση *βρουλοκήπου*, ἀπὸ καθαρὰ γλωσσικὴ ἄποψη ἔνα σύνθετο προσηγορικὸ *βρουλόκηπος* δὲν μαρτυρεῖται στὶς βυζαντινὲς πηγές, καὶ θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε μία ἅπαξ ἐμφάνισή του. Ἐπιπλέον ὁ εἰδολογικὸς προσδιορισμὸς ἐνὸς κήπου μὲ ἓνα φυτὸ ὅπως τὰ *βοῦρλα*, ποὺ δὲν εἶναι ἐπιθυμητὸ σὲ καλλιεργούμενο μέρος, δὲν θὰ ἦταν ἀναμενόμενος, παρὰ μόνο μὲ ἀρνητικὲς συνυποδηλώσεις, δηλαδή «κήπος κοντὰ στὸν ὁποῖο ὑπάρχουν πολλὰ βοῦρλα», δηλαδή κήπος ποὺ βρίσκεται σὲ βαλτωδὲς μέρος. Σὲ ἓνα ἔγγραφο τῆς Πάτμου ἀπὸ τὸ ἔτος 1089⁵ ἐμφανίζεται τὸ ἐπίθετο *βρουλλόσκεπος* μὲ τὴ σημασία «σκεπασμένος μὲ βοῦρλα». Τὸ ἐπίθετο *βρουλλόσκεπος* χρησιμοποιεῖται ὡς προσδιορισμὸς σὲ οὐσιαστικὰ ποὺ δηλώνουν κτίσματα: *ὁσπήτ(ιον) βρουλλ(ό)σκεπ(ον) [...] ἔτε(ρον) κελλίτζ(ιν) βρουλλ(ό)σκεπ(ον)*. Συνεπῶς, μία ἀνάγνωση τοῦ ὀνόματος τῆς μονῆς μας ὡς *Ἅγιος Γεώργιος ὁ βρουλόσκεπος* δὲν θὰ ἦταν ἀπίθανη σημασιολογικά, γιατί θὰ ἀναφερόταν στὸ ὑλικὸ κατασκευῆς ποὺ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὸ σκέπασμα κάποιων ἀπὸ τὰ οἰκήματά της.

Λαμβάνοντας ὑπόψη μας καὶ τὰ δεδομένα τῆς ἐλληνικῆς μεσαιωνικῆς διαλεκτολογίας, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι τὸ Παπίκιον Ὅρος βρίσκεται σὲ μία περιοχὴ ὅπου κατὰ τὰ ὕστερα βυζαντινὰ χρόνια μιλοῦσαν ἓνα βόρειο ἐλληνικὸ ἰδίωμα. Βασικὸ φωνητικὸ φαινόμενο τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν εἶναι ἡ προφορὰ τοῦ ἄτονου /e/ ὡς /i/. Τὸ φαινόμενο εἶναι γνωστὸ στὴ γλωσσολογία καὶ τὴ διαλεκτολογία μὲ τὸν ὄρο *κώφωση*. Ὁ Ἀνδριώτης εἶχε ἀποδείξει μὲ ἀσφάλεια, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπὸ μεσαιωνικὰ κείμενα (π.χ. *Βαγινᾶς* ἀντὶ

5. Βλ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου 1980: 56, αρ. 52, 107^a.

Βαγενᾶς [1267], *μγάλη* ἀντὶ *μεγάλη* [1145], *Κουχλιαρᾶ* ἀντὶ *Κοχλιαρᾶ* [1294], *νουμίσματα* ἀντὶ *νομίσματα* [1140] κ.λπ.) ὅτι «κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα ἀμφοτέρων τῶν φωνηέντων ἡ κώφωσις εἶχε συντελεσθεῖ ἐν τῇ βορείῳ ἐλληνικῇ». ⁶ Συνεπῶς, κατὰ τὸν χρόνο ποὺ γράφεται ἡ σημείωσις (14ος αἰ.), ἡ κώφωσις εἶχε ἐπικρατήσῃ στὴν περιοχή τοῦ Παπικίου καὶ πιθανὸν τὸ φαινόμενο αὐτὸ χαρακτηρίζε τὴ γλωσσικὴ ποικιλία ποὺ μιλοῦσε ὁ γραφέας τοῦ χειρογράφου. Ἔτσι ἓνα ἀρχικὸ ἐπίθετο *βρουλόσκεπος* θὰ μπορούσε νὰ ἐξελιχθεῖ μετὰ τὸν 12ο τοῦλάχιστον αἰῶνα σὲ *βρουλόσκιπος*. Ἡ στένωση τοῦ /e/ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ δεύτερο συστατικὸ νὰ ταυτισθεῖ φωνητικὰ μὲ τὴ λέξι *κῆπος* ([vrulós**k**ipos]). Αὐτὴ ἡ φωνητικὴ σύμπτωση ἐπέφερε τὴν παρετυμολογικὴ συσχέτιση τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *κῆπος*, δηλαδὴ θεωρήθηκε πλέον ὡς σύνθετο ἀπὸ τὶς λέξεις *βοῦρλο* καὶ *κῆπος*, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐκπέσει καὶ τὸ /s/ τῆς συλλαβῆς *-σκε-* [vruló**k**ipos].

Συνεπῶς δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ καὶ ἡ ἐξέλιξι:

ἀρχικὸ *βρουλόσκεπος* >

μεταβατικὸ *βρουλόσκιπος* >

τελικὸ *βρουλόκηπος*.

Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ἀνάγνωσή μας ταυτίζεται περίπου μὲ αὐτὴν τοῦ Λάμπρου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ρῆμα *καλύψει* τῆς πρώτης σειρᾶς, τὸ ὁποῖο αὐτὸς μεταγράφει λανθασμένα μὲ ἐνεστώτα *καλύπτει* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ μέλλοντα. Ἡ διόρθωσις αὐτὴ στὴν ἀνάγνωσις τοῦ Λάμπρου δικαιολογεῖται ἀπόλυτα ἀπὸ παλαιογραφικὴ ἄποψη, δεδομένου ὅτι ἡ σταυρόσχημη γραφὴ τοῦ *ψ* εἶναι πολὺ συνηθισμένη μέχρι τὸν 12ο αἰῶνα καὶ ἐμφανίζεται σποραδικὰ μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 14ου.⁷ Ἐπιπλέον ἐπιβάλλεται καὶ νοηματικά, γιατί ὁ γραφέας ἀναφέρεται στὸ ἀναπόφευκτο γεγονὸς τῆς ζωῆς του, στὸν μελλοντικὸ θάνατό του, κατὰ τὴν προσφιλῆ

6. Ἀνδριώτης 1933: 345-347.

7. Πβ. τὴν ἐμφάνισή του σὲ *Ψαλτήριον* τοῦ 1304, βλ. Thompson 1903: 291 (πανομοιότυπο ἀριθ. 49).

συνήθεια τῶν μοναχῶν νὰ φέρουν πάντοτε στὸν νοῦ τους καὶ ἰδιαίτερα κατὰ τὶς στιγμὲς ἀτομικῆς δημιουργίας τὸν προσωπικό τους θάνατο, γνωστὴ ὡς «μνήμη θανάτου».

Ἡ μετοχὴ *παραπεμπούση* δὲν φαίνεται νὰ δίνει νόημα στὴ σημείωση καὶ πιθανὸν πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κάποιον τύπο μέλλοντα τοῦ ρήματος *παραμένω*, ὅπως ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴ χρῆση μέλλοντα στὴν πρώτη ἡμιπερίοδο (*καλύψει*). Ὁ ἀρχικὸς τύπος μπορεῖ νὰ ἦταν εἴτε ὁ ἐνικὸς *παραμενεῖ* εἴτε κάποιος πληθυντικὸς *παραμενοῦσι*. Ἄλλωστε ὁ γραφέας ἔχει στόχο νὰ ἀντιδιαστείλει τὴν προσωπικὴ του φθαρτότητα πρὸς τὴν αἰώνια καὶ ἀθάνατη ἀξία τῶν ὧσων ἀντιγράφει, τὰ ὁποῖα ἔχει τὴ βεβαιότητα ὅτι θὰ παραμείνουν *εἰς χρόνους πληρεστάτους*, δηλαδή εἰς τοὺς αἰῶνας. Τὸ μοτίβο αὐτὸ εἶναι συχνὸ στὰ αὐτοβιογραφικὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων: «Οἱ ἀντιγραφεῖς εἶχαν συναίσθηση ὅτι ἀντέγραφαν ἔργα ποὺ θὰ διαρκοῦσαν καὶ (ἐπαναλαμβάνοντας ἓνα θέμα κοπτικῆς καταγωγῆς, ποὺ τὸ βρίσκουμε συχνὰ στὰ ἰταλοελληνικὰ κυρίως χειρόγραφα) βεβαιώνουν ὅτι αὐτὸ ποὺ ἔγραψαν θὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει γιὰ ἓνα ἀπεριόριστο χρονικὸ διάστημα, καὶ ὅταν ἀκόμη τὸ χέρι ποὺ κοπίασε γιὰ νὰ τὸ γράψει σαπίζει μέσα στὸν τάφο»⁸.

Πβ. σχετικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄλλες αὐτοβιογραφικὲς σημειώσεις:

Χειρόγραφο τετραευάγγελο 911 Μονῆς Βατοπαιδίου,
ἔτους 1209, φ. 155β:

*Ἡ μὲν χεῖρ ἡ γράψασα, σήπετε τάφῳ
γραφὴ δὲ μένη εἰς χρόνους πληρεστάτους.*⁹

Χειρόγραφο 106 Μονῆς Βατοπαιδίου, 12ος αἰ., φ. 278β:
+ *εἰ μ(έν) χεῖρ ἡ γράψασα ποῦ, οἱ λόγοι καὶ οἱ στίχοι διαμένουσιν*¹⁰

Ἡ σημείωση παρουσιάζει καὶ συντακτικὰ προβλήματα. Ἔτσι ἡ

8. Mioni 1977: 104.

9. Καδᾶς 2000: 166.

10. Καδᾶς 2000: 21.

ἀσύντακτη ἀκολουθία τῇ μὲν χεῖρ τῇ γράψασα, τῇ δὲ γραφεῖ τῇ παρὰπε-
μπούση μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ εἴτε ὡς μία ἀνεπιτυχὴς προσπάθεια τοῦ
γραφέα νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ δοτικὴ τῆς λόγιας γλώσσας εἴτε ὡς ἐπί-
δραση ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ τῆς καθομιλουμένης (τῇ μὲν χεῖρ[α] τῇ γράψα-
σα...). Ἐπίσης τὸ οὐσιαστικὸ χεῖρ ἐμφανίζεται ἄκλιτο, ἐνῶ θὰ ἔπρεπε
κανονικὰ νὰ βρίσκεται σὲ αἰτιατικὴ (τὴν χεῖρα).

Μετὰ τὰ παραπάνω, θὰ μπορούσαμε θεωρητικὰ νὰ ἰσχυρισθοῦμε
ὅτι ὁ ἀντιγραφέας εἶχε ὑπόψη τοῦ ἑνα κείμενο ὅπως τὸ παρακάτω:

*Τὴν μὲν χεῖρα τὴν γράψασα(ν) καλύψει τάφος
ἡ δὲ γραφὴ παραμενεῖ εἰς χρόνους πληρεστάτους.*

Δεδομένου ὅτι τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων ἀντικατοπτρί-
ζουν συνήθως τὸ μορφωτικὸ ἐπίπεδο τοῦ γραφέα, δὲν θὰ ἦταν τολμηρὸ
νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἱερομονάχου Γερασίου, τοῦ
ἀπὸ Παπικίου, ἦταν μᾶλλον χαμηλό, ὅπως μπορούμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ
τὰ πολλά – σὲ σχέση μὲ τὸ μέγεθος τοῦ κειμένου – συντακτικὰ καὶ
ὀρθογραφικὰ σφάλματα τῆς σημειώσεώς του.

Τὸ *ψυχικόν* στὴν ἔκφραση *ψυχικόν σας* πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς
ἐπίρρημα (*ψυχικῶς*). Γιὰ τὴν ἐπιρρηματικὴ χρῆση τοῦ ἐνικοῦ οὐδετέ-
ρων, πβ. ὕστερο μεσαιωνικὸ ἐπίρρημα *γοργόν* «γρήγορα», ἀντὶ *γοργῶς*,
π.χ. *Λοιπὸ μὴ στεκομέστανε, γοργὸν ᾧς πορπατοῦμε*.¹¹ Συνεπῶς, ἡ σημα-
σία πού ἔχει ἡ ἔκφραση *ψυχικόν σας* εἶναι «μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ σας»,
πβ. καὶ τὴν συχνὴ ἐκκλησιαστικὴ ἔκφραση (*εὐχομαι*) *ἐκ ψυχῆς*.

Τόσο γιὰ τὸ χειρόγραφο ὅσο καὶ γιὰ τὸν γραφέα δὲν ἔχουμε κά-
ποια πληροφορία στὴ μέχρι τώρα γνωστὴ μας βιβλιογραφία. Οἱ Vogel
– Gardthausen¹² ἀναφέρουν τὸν συγκεκριμένο ἱερομόναχο Γεράσιμο,
τὸν ἀπὸ Παπικίου, μόνον ὡς γραφέα τοῦ χειρογράφου 18 τῆς Δοχεια-
ρίου, ἃν καὶ ὁ *Κατάλογός* τους περιλαμβάνει καὶ ἄλλους γραφεῖς μὲ τὸ

11. Κριαρᾶς 1975: 356-57.

12. Vogel καὶ Gardthausen 1909: 65-68.

ἴδιο ὄνομα, πού γράφουν στήν ἴδια περίπου ἐποχή. Ἡ πιθανή ταύτιση μὲ κάποιον ἀπὸ αὐτοὺς ἀπαιτεῖ εἰδική παλαιογραφικὴ ἔρευνα. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο σὲ πίνακα τῶν 90 κωδικογράφων τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, ὁ ὁποῖος καλύπτει τὸ διάστημα ἀπὸ τὸν 11ο μέχρι τὸν 19ο αἰώνα καὶ βασίσθηκε σὲ 397 χειρόγραφά της, ὁ Γεράσιμος τοῦ Παπικίου καταγράφεται μόνο ὡς γραφέας τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18 κώδικα.¹³ Δὲν ὑπάρχει ἀκόμη κάποια ἄλλη ἀναφορὰ στὸν συγκεκριμένο Γεράσιμο καὶ στὸ χειρόγραφο του στὶς μέχρι τώρα ἐκδεδομένες μελέτες πού ἀφοροῦν τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου.¹⁴ Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ μονὴ διαθέτει ἄλλα 190 ἀκαταλογογράφητα χειρόγραφα, ἂν καὶ τὰ μισὰ περίπου ἀπὸ αὐτὰ εἶναι μετὰ τὸν 17ο αἰ.¹⁵

Ὅπως προαναφέραμε, τὸ χειρόγραφο χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Λάμπρο στὸν 14ο αἰ. Ἡ χρονολόγηση βέβαια τοῦ Λάμπρου εἶναι πολὺ γενικὴ καὶ θὰ προσπαθήσουμε στὴ συνέχεια νὰ τὴν περιορίσουμε ἀκόμη περισσότερο.¹⁶ Ἡ γραφὴ τοῦ κειμένου τῆς σημειώσεως καὶ αὐτοῦ πού βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν σημείωση ταυτίζεται μὲ τὴ λειτουργικὴ γραφὴ τῆς περιόδου τέλη 13ου - ἀρχὲς 14ου αἰ. Ὅσο ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ αὐτὴν τὴν περίοδο, μειώνονται οἱ πιθανότητες ἀκριβοῦς χρονολόγησης. Ἡ γραφὴ αὐτὴ εἶναι καθαρὴ καὶ ἀρκετὰ τυποποιημένη, γιατί τὰ κείμενά της προορίζονταν γιὰ ἐκκλησιαστικὴ συνήθως χρῆση καὶ ἀνάγνωση. Οἱ γραφεῖς τοὺς δὲν εἶχαν περιθώρια νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τοὺς ὑφιστάμενους τύπους, διότι κάτι τέτοιο θὰ δημιουργοῦσε σοβαρὲς δυσκολίες στὴ λειτουργικὴ χρῆση τοὺς. Ὅρισμένα γράμματα τῆς γραφῆς τοῦ χειρογράφου μας, π.χ. τὰ *θ* καὶ *φ*, παίρνουν ἓνα μεγάλο καὶ ἐπιμηκυμένο

13. Θεόκτιστος μον. 2001: 235.

14. Καδᾶς 2001: 275-87. Φιλόθεος ἱερομ. 2001: 229-32.

15. Φιλόθεος ἱερομ. 2001: 230. Σύμφωνα μὲ πληροφορία τοῦ Καθ. Σ. Καδᾶ ἐτοιμάζεται ἀπὸ τὴ Μονὴ Δοχειαρίου *Κατάλογος* τῶν χειρογράφων πού δὲν κατέγραψε ὁ Σπ. Λάμπρος.

16. Ἡ χρονολόγηση τοῦ χειρογράφου ὀφείλεται βασικὰ σὲ παλαιογραφικὲς ἐκτιμήσεις καὶ στὴν ἐμπειρία τῶν Καθηγητῶν κ.κ. Σ. Καδᾶ καὶ Π. Σωτηροῦδη, ἀλλὰ συνεκτιμήθηκαν καὶ ἄλλα στοιχεῖα, π.χ. ἡ ἱστορία τοῦ Παπικίου.

σχῆμα, πού δημιουργεῖ κάποια δυσαναλογία σέ σχέση μέ τὰ κανονικά γράμματα. Ὁ τύπος αὐτὸς λειτουργικῆς γραφῆς ξεχωρίζει καθαρὰ ἀπὸ τὴ συμμετρικὴ καὶ κομψότερη γραφὴ τῆς ἀμέσως προηγούμενης περιόδου 11ος - 13ος αἰ., γνωστὴ ὡς *μαργαριτόπλεχτη* (Perlschrift),¹⁷ παρόλο πὺν ἄρκετὰ γράμματα διατηροῦν ἀκόμη τὸν παραδοσιακὸν τύπο αὐτῆς τῆς περιόδου.

Μέ βάση λοιπὸν τὸν παραπάνω τύπο γραφῆς, ὡς χρόνος ἀντιγραφῆς τοῦ χειρογράφου καθορίζεται τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 13ου αἰ. καὶ ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 14ου αἰ., δηλαδὴ ἡ περίοδος 1275-1310. Συνεπῶς, ἐφόσον ἡ σημείωση ἀναφέρει – ἐκτὸς φυσικὰ ἀπὸ τὸν μῆνα Ἰούλιο – μόνο τὴν ἰνδικτιῶνα (6^η) ὡς στοιχεῖο χρονολογικοῦ προσδιορισμοῦ, ὡς ἔτι ἀντιγραφῆς μποροῦν νὰ προταθοῦν, κατὰ σειρά προτιμήσεως:

- α) τὸ ἔτος 1293, καὶ
- β) τὸ ἔτος 1308.

Τὰ ἔτη αὐτὰ ἀντιστοιχοῦν στὶς δύο ἀπὸ τὶς τρεῖς ἔκτες ἰνδικτιῶνες τῆς περιόδου 1275-1310. Μία χρονολόγηση μετὰ τὸ 1310 θὰ ἦταν πολὺ δύσκολη, ἐνῶ ἀντίθετα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ τελείως μία χρονολόγηση πρὶν τὸ 1293.¹⁸ Συνεπῶς, ὡς τρίτο, λιγότερο πιθανόν, ἔτος ἀντιγραφῆς μπορεῖ νὰ προταθεῖ καὶ τὸ ἔτος 1278, ἡ μοναδικὴ ἄλλη ἑκτη ἰνδικτιῶνα πὺν ἐμφανίζεται στὴν περίοδο 1275-1310, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο παραπάνω ἔτη 1293 καὶ 1308.¹⁹

Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ ἐναρμονίζεται ἀπόλυτα μέ τὰ μέχρι τώρα ἱστορικὰ δεδομένα γιὰ τὸ Παπίκιον ὄρος, τὸ ὁποῖο εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐπιβίωνε στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰ. Ἀντίθετα, μετὰ τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν ἔχουμε καμία σχεδὸν μαρτυρία καὶ ἡ παρακμὴ ἢ ἡ πλήρης ἐξαφάνισή

17. Γιὰ τοὺς τύπους γραφῆς χειρογράφων τῆς περιόδου 11ος-14ος αἰ. βλ. Mioni 1977: 90-91.

18. Ἐκτίμηση τοῦ Καθ. κ. Π. Σωτηροῦδη.

19. Ἡ εὕρεση τῶν ἐτῶν ἔγινε μέ βάση τοὺς πίνακες τοῦ Grumel 1958: 259-61.

του²⁰ τοποθετούνται τουλάχιστον μετά τον καταστρεπτικό για τη Θράκη εμφύλιο πόλεμο των ετών 1341-1347, την πύκνωση των τουρκικών επιδρομών²¹ μετά από αυτόν και την όριστική κατάκτησή της μετά το 1371.

Β. Οί ιστορικές πληροφορίες της σημειώσεως για το Παπίκιο Όρος

Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο γραφέας του χειρογράφου είναι ο ιερομόναχος Γεράσιμος του Παπικίου. Η υπόθεση κάποιος ανώνυμος κωδικογράφος να έχει αντιγράψει τόσο το χειρόγραφο όσο και τη βιβλιογραφική σημείωση που έγραψε ο ιερομόναχος Γεράσιμος του Παπικίου είναι μάλλον απίθανη, αν και ένα φαινόμενο αντιγραφής χειρογράφων και βιογραφικών σημειωμάτων από ανώνυμους γραφείς δεν είναι άγνωστο.²² Όμως και στην περίπτωση αυτή δεν θα αναιρούνταν η ύπαρξη του παπικιανού γραφέα Γερασίου ιερομονάχου και θα άλλαζε μόνο η χρονολόγηση της μαρτυρίας του, που θα έπρεπε να μετατεθεί σε πιο πρώιμους αιώνες (11ος-13ος).

Εφόσον ως πιθανότερα έτη κατά τα οποία ολοκληρώθηκε ή αντιγραφή έχουν καθορισθεί παραπάνω τα έτη 1293 ή 1308, η αντιγραφική δραστηριότητα του Γερασίου θα πρέπει να τοποθετηθεί κατά την περίοδο τελευταίο τέταρτο 13ου έως αρχές 14ου αι. Συνεπώς, θα ήταν πιο λογικό να δεχθούμε ότι ο Γεράσιμος γεννήθηκε στο δεύτερο μισό του 13ου αι. και έκοιμήθη στο πρώτο μισό του 14ου αι., χωρίς βέβαια να αποκλείονται τελείως οι πιο ακραίες χρονολογήσεις, δηλαδή μία γέννηση πριν το 1250 ή (λιγότερο πιθανό) μία κοίμηση μετά

20. Για τον καθορισμό του χρόνου παρακμής του Παπικίου Όρους βλ. το ειδικό κεφάλαιο στην έργασία του Κυρανούδη 1995-98: 180-86.

21. Για τα γεγονότα που προηγήθηκαν της τουρκικής κατάκτησης της Θράκης και τις ληστρικές τουρκικές επιδρομές πριν από αυτήν, αλλά και για την ίδια την κατάκτηση βλ. Βογιατζής 1998: 77 κ.έ.

22. Mioni 1977: 106.

τὸ 1350. Δὲν εἶναι ἀβάσιμη ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Γεράσιμος ἦταν ἓνας ἐκ τῶν «θαυμαστῶν καὶ σπουδαίων καὶ τὰ θεῖα φιλοσοφούντων καλῶς μοναστῶν», τοὺς ὁποίους ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς συνάντησε ὅταν ξεχειμώνιασε στὸ Παπίκιο γύρω στὸ 1316. Δὲν θὰ ἦταν ἐπίσης ἀπίθανο ὅτι ὁ Γεράσιμος εἶχε τὴν τύχη νὰ γνωρίσει τὸν τότε πολὺ νέο, ἀλλὰ μεστωμένο πνευματικά, Γρηγόριο. Ἡ παρουσία τοῦ ἀγίου, σύμφωνα μὲ τὸν βιογράφο του ἐπίσης ἅγιο Φιλόθεο Κόκκινο, ὄχι μόνο δὲν πέρασε ἀπαρατήρητη ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Παπικίου, ἀλλὰ προκάλεσε βαθιὰ ἐντύπωση καὶ ἦταν ιδιαίτερα ἐποικοδομητική: «Τὸ δὲ ἄρα προνοίας θειοτέρας ἦν ἔργον, τὸν σοφὸν δηλαδὴ Γρηγόριον καὶ τὴν ἐπισκιάζουσιν αὐτῷ θείαν χάριν ἀκείνοις παραδεικνύσης καὶ ὁδηγούσης πρὸς ἀληθῆ θεογνωσίαν κάλλιστα πολλοὺς δι' ἐκείνου [...] Τοῖς τε γὰρ φιλοσοφοῦσιν ἐκεῖ τὰ μοναχῶν σύν γε τοῖς ἀδελφοῖς συνοικῶν καὶ συμφιλοσοφῶν, μέγας τις τῷ ὄντι καὶ θαυμαστὸς ἀνεφάνη καὶ λόγῳ καὶ ἤθει καὶ σχήματι καὶ βαδίσματι καὶ προσοχῇ καὶ συννοίᾳ καὶ ἀπλῶς πᾶσιν οἷς ὁ κατὰ Θεὸν ἄνθρωπος ζωγραφεῖσθαι καὶ χαρακτηρίζεσθαι πέφυκεν, ὥς καὶ τοὺς ὀρῶντας ἐκπλήττειν ἔχειν, πρεσβυτικὸν οὕτω καὶ μοναδικὸν τε καὶ φιλόσοφον ὄντως καὶ λόγον καὶ πρᾶξιν καὶ φρόνημα καθορῶντας ἐν ἀτελεῖ καὶ νεάζοντι σώματι.»²³ Μετὰ μάλιστα τὸ γνωστὸ περιστατικὸ τῆς θαυμαστῆς μεταστροφῆς τῶν «τὸ γειτνιάζον σκηνοῦντων ὄρος» αἰρετικῶν Μεσσαλιανῶν ἀπὸ τὸν ὅσιο Γρηγόριο, ἡ φήμη του μεγάλωσε ἀκόμη περισσότερο στοὺς Παπικιανοὺς μοναχοὺς: «Ταῦτα καταμαθόντες οἱ θεοφιλεῖς ἄνδρες ἐκεῖνοι καὶ πολὺ τῷ προτέρῳ προστεθεικότες θαύματι καὶ τὸν Γρηγόριον νῦν μᾶλλον καταπλαγέντες, παντοδαποὶ τινες ἦσαν καὶ ἔργοις καὶ λόγοις καὶ παντί γε τῷ δυναμένῳ παρ' ἑαυτοῖς κατασχεῖν τὸν ἄνδρα καὶ τῆς ἐκείνου σοφίας τε καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπολαύειν εἰς ἅπαν...».²⁴

Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ γραφέας μνημονεύεται μὲ τὴν ἐπωνυμία «ἀπὸ ὄρους τοῦ Παπικίου» ἀποδεικνύει ὅτι τὸ Παπίκιο ἦταν ἡ κατοικία του καὶ ὁ τόπος ἀντιγραφῆς τοῦ χειρογράφου. Θὰ μπορούσε βέβαια κάποιος

23. Τσάμης 1984: 41, §14, 19-29.

24. Τσάμης 1984: 46, §17, 1-5.

νὰ ἀντιτείνει ὅτι μὲ τὴν ἔκφραση «ἀπὸ ὄρους τοῦ Παπικίου» ὁ κωδικογράφος δηλώνει μόνο ὅτι προερχόταν ἀπὸ τὸ Παπίκιο, ἐνῶ βρίσκειται κάπου ἄλλοῦ, ὅπου καὶ γράφει τὸ χειρόγραφό του, π.χ. στὸ Ἅγιον Ὅρος. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, γιατί δὲν εἶναι ἀναμενόμενο κάποιος μοναχὸς νὰ χρησιμοποιοῦσε ὡς κωδικογράφος μόνο τὸ ἐπώνυμο ἀπὸ τὸν τόπο προέλευσης καὶ προηγούμενης κατοικίας του, χωρὶς νὰ ἀναφέρει καθόλου τὸν τόπο τῆς μόνιμης διαμονῆς του. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι θὰ χρησιμοποιοῦσε τὴν ἐπωνυμία τοῦ τόπου στὸν ὁποῖο γράφει. Οἱ ἀντιγραφεῖς χειρογράφων, σημειώνοντας κάποια προσωπικά τους στοιχεῖα, ἀκολουθοῦν τὴ συνήθεια τοῦ καιροῦ τους, δηλαδὴ τῶν ἄλλων ἀντιγραφέων ἀπὸ τοὺς ὁποίους διδάχθηκαν. Ἔτσι καὶ ἡ σημείωση τῆς τοπικῆς προέλευσης «ἀπὸ ὄρους τοῦ Παπικίου» ὀφείλεται στὴν προσφιλὴ συνήθεια τῶν μοναχῶν νὰ ὑπογράφουν ὅχι μὲ τὸ κοσμικὸ τους ἐπώνυμο ἢ μὲ τὸν τόπο τῆς κατὰ κόσμον πατρίδος τους, ἀλλὰ μὲ τὸν τόπο τῆς μετανοίας τους, π.χ. Εὐθύμιος Σιμωνοπετρίτης, Μωϋσῆς Ἀγιορείτης, πβ. καὶ ἀγιολογικὲς ἐπωνυμίες Νικόδημος Ἀγιορείτης, Συμεὼν ὁ θαυμαστορεΐτης, Ἰωαννίκιος ὁ ἐν Ὀλύμπῳ κ.λπ.

Ἐπιπλέον, ὁ Γεράσιμος ἀναφέρει τὴ συνδρομὴ τοῦ καθηγουμένου τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βρουλοκήπου, γιὰ λογαριασμό τῆς ὁποίας ἔγραψε τὸ ἔργο του. Ἡ μονὴ αὐτὴ δὲν συγκαταλέγεται μετὰ τῶν τουλάχιστον μέχρι σήμερα γνωστῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν.²⁵ Συνεπῶς, εἶναι λογικὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι τόπος ἀντιγραφῆς τοῦ χφ 18 τῆς Δοχειαρίου εἶναι τὸ Παπίκιο. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τοῦ ἔτους 1293 ἢ 1308 ἀποτελεῖ δηλαδὴ τὸ μοναδικὸ γνωστὸ σήμερα χειρόγραφο ποὺ σώθηκε ἀπὸ τὸ μεγάλο μοναστικὸ κέντρο τῆς Θράκης. Ἔτσι ἀποδεικνύεται καὶ ἡ ἐπίσης λογικὴ ὑπόθεση ὅτι τὸ Παπίκιο, ὡς κέντρο πνευματικῆς καὶ λειτουργικῆς ζωῆς, ἦταν καὶ τόπος ἀντιγραφῆς χειρογράφων.

25. Ἐναν κατάλογο τῶν γνωστῶν μέχρι τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ. ἀγιορειτικῶν μονῶν βλ. στὸ *Actes du Protaton*: 86-93, ἐνῶ μεγάλος ἀριθμὸς μονῶν κατὰ τὸ διάστημα 1387-1516 ἀναφέρονται σὲ πίνακα ποὺ καταγράφει τὰ μέλη τῆς συνάξεως τῶν Καρυῶν στὴν περίοδο αὐτήν (*Actes de Dionysiou*: 205-15).

Για τὸν ἡγούμενο Ἰγνάτιο μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἦταν ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς ὅπου ἐγκαταβιοῦσε ὁ Γεράσιμος καὶ στὴν ὁποία γράφηκε ὁ κώδικας, κατόπιν προτροπῆς τοῦ προεστῶτος τῆς. Κάτι τέτοιο εἶναι πολὺ συνηθισμένο στὴ μοναχικὴ πρακτικὴ.²⁶

Ἄν πράγματι ἀληθεύει ἡ παραπάνω ὑπόθεση, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἦταν ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ ἱερομονάχου Γερασίμου, τότε εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ μονὴ αὐτὴ, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τοῦ Βρουλοκήπου, εἶναι μία ἀπὸ τὶς μονὲς τοῦ Παπικίου, δεδομένου ὅτι ὁ Γεράσιμος ὑπογράφει ὡς μοναχὸς τοῦ Παπικίου. Ἀκόμη ὅμως καὶ ἂν δεχθοῦμε τὴν πολὺ λιγότερο πιθανὴ περίπτωση, ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἦταν ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Γερασίμου, καὶ πάλι θὰ ἦταν πολὺ πιθανὸ ὅτι ἦταν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἡγουμένους τῶν παπικιανῶν μονῶν, ποὺ ζήτησε ἀπὸ ἓναν γνωστό του μοναχὸ τῆς ἐγγύς περιοχῆς τὴν ἀνάληψη τοῦ ἔργου τῆς ἀντιγραφῆς. Μετὰ τὰ παραπάνω, εἶναι βάσιμο τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ σημείωση μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ ὄνομα ἡγουμένου καὶ μονῆς τοῦ Παπικίου²⁷ ἢ τουλάχιστον, στὴν πιὸ ἀπίθανη περίπτωση, κάποιας μονῆς ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὸ Παπίκιο, στὴν εὐρύτερη γεωγραφικὴ περιοχὴ τῆς Θράκης.

Τὸ ἐπόμενο ἐρώτημα ποὺ τίθεται, ἀλλὰ εἶναι δύσκολο νὰ ἀπαντηθεῖ, εἶναι ἐὰν ἡ συγκεκριμένη μονὴ μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ κάποια ἀπὸ τὶς γνωστὲς μονὲς τοῦ Παπικίου. Τὸ μόνο στοιχεῖο ποὺ γνωρίζουμε εἶναι ὅτι κατὰ τὸν 11ο αἰ. ὑπῆρχε στὸ Παπίκιο μία ἀρκετὰ πλούσια μονὴ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, πιθανὸν κοντὰ στὴ Μοσυνούπολη, μὲ ἀμπελῶνες, χωράφια, κήπους, ἡ ὁποία διατηροῦσε καὶ μετόχι στὴ Μοσυνούπολη. Μὲ τὸ *Τυπικὸν* τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ (1083) ἡ μονὴ αὐτὴ παραχωρεῖται στὴ Μονὴ Πετριτζονιτίσσης (Μπάτσκοβο):

ῚΕτι δέδωκα εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μονὴν ἡμῶν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ἀγίας

26. Πβ. π.χ. τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων: 19, ἔτος 1155, φ. 284β καὶ 367, ἔτος 1267, φ. 160β, τῆς Μονῆς Βατοπαιδίου (βλ. Καδᾶς 2000: 4 καὶ 65), 434, 16ος αἰ., φ. 394β τῆς Μονῆς Διονυσίου (Καδᾶς 1996: 143) κ.λπ.

27. ῚΕναν κατάλογο τῶν ἐπωνύμων μονῶν τοῦ Παπικίου βλ. στὸ Κυρανούδης 1995-98: 175-76.

ἐκκλησίας ἐν τῷ θέματι τοῦ Βολεροῦ [...] ὡσαύτως ἐντὸς τοῦ κάστρου Μοσυνοπόλεως, μετὰ καὶ τοῦ ἐκτὸς μοναστηρίου, τοῦ ἐπ' ὀνόματι καὶ τιμῇ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἰδρυμένου κατὰ τὸ ὄρος τὸ Παπικόιον, μετὰ τῶν ἀμπελώνων αὐτοῦ καὶ τῶν χωραφιαίων τοπίων ἀπάντων καὶ τῶν κήπων καὶ τῶν λοιπῶν ὅλων ἀκινήτων αὐτοῦ δικαίων καὶ τοῦ μετοχίου τοῦ ἐντὸς τοῦ κάστρου Μοσυνοπόλεως, [...] Τὰ ἀγοραστήρια χαρτία τοῦ Βαρδάνη περὶ τῆς ἐν Μοσυνοπόλει αὐλῆς καὶ τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἐν τῷ Παπικίῳ.²⁸

Ὁ Παπαζῶτος²⁹ διατύπωσε τὴν ὑπόθεση γιὰ μία πιθανὴ ταύτιση τῆς πλούσιας μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Παπικού, ποῦ μνημονεύει τὸ Τυπικὸ τοῦ Γρηγορίου Πακουριανοῦ, μὲ τὸν ναὸ Δ (Ἄκ Κιλίσέ), ποῦ ὑψώνεται σήμερα βόρεια ἀπὸ τὸ χωριὸ Σώστης, ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἐντυπωσιακὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν στὸ Παπικόιο. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀφιέρωση μονῶν στὸν ἅγιο Γεώργιο εἶναι πολὺ συνηθισμένη, τὸ πρόβλημα τῆς ταύτισης τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βρουλοκήπου μὲ κάποια γνωστὴ μονὴ παραμένει ἀνοικτό. Θὰ πρέπει ἀκόμη νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ ὄνομά της δὲν φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ κανένα ἀπὸ τὰ μέχρι τώρα γνωστά μας ὀνόματα θρακικῶν μονῶν, ἀφιερωμένων ἐπίσης στὸν ἅγιο Γεώργιο.³⁰

Θὰ πρέπει τέλος νὰ προσθέσουμε καὶ τὴν πιθανὴ ὑπόθεση ὅτι τὸ συγκεκριμένο χειρόγραφο, ἀφοῦ εἶχε ἀντιγραφεῖ στὸ Παπικόιο, μεταφέρθηκε στὸ Ἅγιον Ὅρος ἀπὸ μοναχοὺς τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βουρλοκήπου. Ἐὰν ἡ μονὴ αὐτὴ βρισκόταν στὸ Παπικόιο, δὲν θὰ ἦταν ἀπίθανο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μοναχοὶ τῆς μετοίκησαν στὸ Ἅγιον Ὅρος, παίρνοντας μαζί τους κάποια κειμήλια, ὅταν πλέον ἡ κατάσταση στὴ Θράκη, μὲ τὶς ἐμφύλιες διαμάχες καὶ τὶς αὐξανόμενες τουρκικὲς ἐπιδρομές, τοὺς ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν ἀρχικὸ τόπο μετανοί-

28. Gautier 1984: 37, 129.

29. Παπαζῶτος 1980: 129-131, 134. Γιὰ τὴν ἴδια μονὴ πβ. ἐπίσης Soustal 1991: 129, 386, 476. Χαριζάνης 2003: 86, 87, 91, 92, 115.

30. Π.χ. ὁ Χαριζάνης 2003: 216, καταγράφει 18 μονὲς πρὸς τιμὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου.

ας τους. Ἐὰν λάβουμε ὑπόψη ὅτι ὁ Γεράσιμος ἔζησε κατὰ τὴν περίοδο τέλη 13ου - ἀρχὲς 14ου αἰ., δὲν ἀποκλείεται ὅτι καὶ ὁ ἴδιος πρόλαβε τὴν παρακμὴ τοῦ Παπικίου ὄρους.

Συνοψίζοντας μποροῦμε νὰ καταλήξουμε στὰ ἑξῆς συμπεράσματα:

- α) Ὁ ἱερομόναχος Γεράσιμος εἶναι ὁ μοναδικὸς μέχρι τώρα γνωστὸς κωδικογράφος τοῦ Παπικίου. Ἐζησε ὡς μοναχὸς στὸ Παπίκιο κατὰ τὰ τέλη τοῦ 13ου - ἀρχὲς 14ου αἰ.
- β) Τὸ χφ 18 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου εἶναι τὸ μοναδικὸ γνωστὸ σωζόμενο χειρόγραφο τοῦ Παπικίου ὄρους, ποὺ χρονολογεῖται τὸ ἔτος 1293 ἢ τὸ 1308.
- γ) Ὁ Ἰγνάτιος ἦταν κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἡγούμενος μονῆς τοῦ Παπικίου ἐπίσης κατὰ τὴν ἴδια περίοδο.
- δ) Μία νέα, ἄγνωστη μέχρι σήμερα, μονὴ τοῦ Παπικίου, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βρουλοκήπου, προστίθεται στὸν κατάλογο τῶν μονῶν του, ὡς ὑφισταμένη στὰ τέλη τοῦ 13ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 14ου αἰ.
- ε) Δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλειστεῖ ἡ ταύτισή της μὲ τὴ *μονὴ τοῦ ἀγίου Γεωργίου τοῦ ἐν τῷ Παπικίῳ* τοῦ 11ου αἰ.

**THE ACCOUNT OF AN UNKNOWN HIEROMONK
OF MOUNT PAPIKION AT THE END OF THE 13th
OR THE BEGINNING OF THE 14th CENTURY**

This paper presents an account about Mount Papikion from an autobiographical note in the parchment codex no. 2692 (Lambros's Catalogue) of Docheiariou Monastery (no. 18), which is dated to the year 1293 or 1308. This manuscript is the only known surviving manuscript of Mount Papikion, and Hieromonk Gerasimos, the only known codifier of Mount Papikion to date. The autobiographical note also informs us of the existence of an unknown monastery of Mount Papikion known as Saint George "Vroulokēpou" (of the bulrush garden).

ABBREVIATIONS

KBE	Κέντρο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν
EEBΣ	Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
REB	<i>Revue des études byzantines</i>
TIB	Tabula imperii byzantini

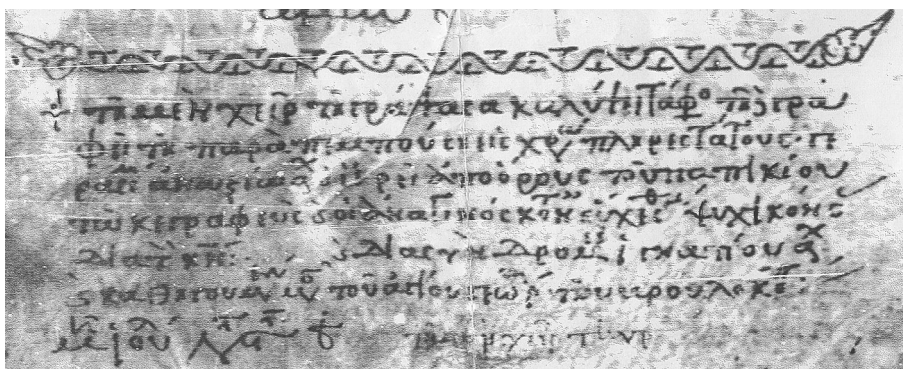
BIBLIOGRAPHY

- Actes de Dionysiou*, Oikonomidès N. (ed.), *Actes de Dionysiou*, [Archives de l'Athos IV], Paris: P. Lethielleux 1968.
- Actes du Prôtaton*, Papachryssanthou D. (ed.), *Actes du Prôtaton*, [Archives de l'Athos VII], Paris: P. Lethielleux, 1975.
- Ανδριώτης, Ν. (1933) “Περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν βορείων γλωσσικῶν ιδιωμάτων τῆς νέας Ἑλληνικῆς,” *EEBΣ* 10: 340-52.
- Βογιατζής, Γ. (1998) *Ἡ πρώτη ὀθωμανοκρατία στὴ Θράκη, ἄμεσες δημογραφικὲς συνέπειες*, Θεσσαλονίκη: Ἡροδότος.
- Gautier, P. (1984) “Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos,” *REB* 42: 5-145.
- Grumel, V. (1958) *Traité d'études byzantines, I. La chronologie*, Paris: Presses universitaires de France.
- Καδᾶς, Σ. (1996) *Τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς Διονυσίου Ἀγίου Ὁρους*, Ἅγιον Ὄρος: Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου.
- (2000) *Τὰ σημειώματα τῶν χειρογράφων τῆς Ἱερᾶς Μεγίστης Μονῆς Βατοπαιδίου*, Ἅγιον Ὄρος: Ἱερὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου.
- (2001) “Εἰκονογραφημένα χειρόγραφα,” *Παρουσία* 2001: 275-87.
- Κυρανούδης, Π. (1995-98) “Συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ Παπικίου Ὁρους,” *Θρακικὴ Ἐπετηρίδα* 10: 163-93.
- Κριαρᾶς, Ἐ. (1975) *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημώδους γραμματείας, 1100-1669*, τ. Δ', Θεσσαλονίκη: Τυπ. Στ. Σφακιανάκη.
- Λάμπρος, Σπ. (1895) *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὁρους ἑλληνικῶν κωδίκων*, τ. Α', Cambridge: University Press, ἀνατ. Amsterdam: A. M. Hakkert 1966.
- Mioni, E. (1977) *Εἰσαγωγή στὴν Ἑλληνικὴ Παλαιογραφία*, ἑλλ. μετάφρ. Ν. Μ. Παναγιωτάκη, Αθήνα: ΜΙΕΤ.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μ. (1980) *Βυζαντινὰ ἔγγραφα τῆς Μονῆς Πάτμου, Β' - Δημοσίων λειτουργῶν*, Αθήνα: ΚΒΕ.
- Παπαζῶτος, Ἰ. Α. (1980) “Προανασκαφικὲς ἐρευνες στὸ Παπικίον Ὄρος,” *Θρακικὴ Ἐπετηρίδα* 1: 113-52.
- Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου* (2001), Στυλ. Γ. Παπαδόπουλος (γεν. ἐπιμ.), Ἅγιον

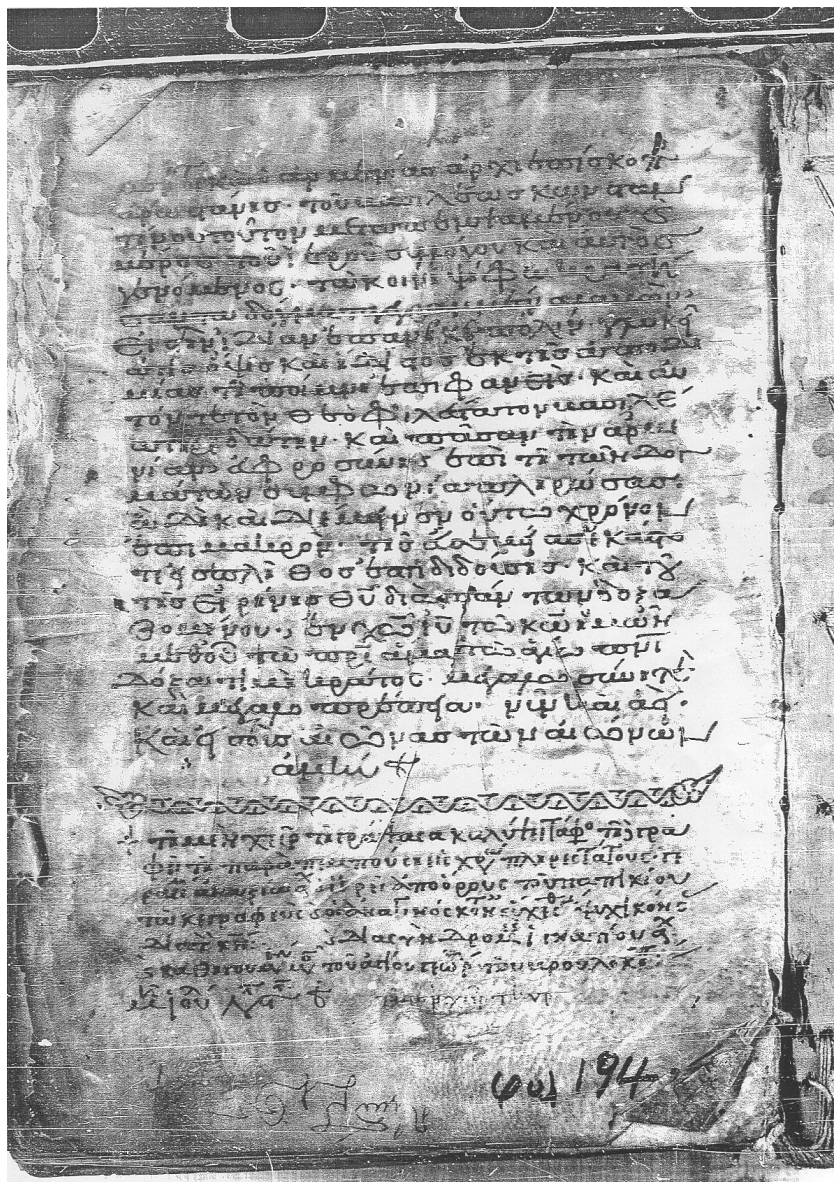
- Όρος: έκδ. Ι. Μ. Δοχειαρίου.
- Φιλόθεος ιερομ. Δοχειαρίτης (2001) “Ακαταλογογράφητα χειρόγραφα,” in *Παρουσία* 2001: 229-32.
- Soustal, P. (1991) *Thrakien (Thrakē, Rodopē, Haimimontos)*, TIB 6, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Θεόκτιστος μον. Δοχειαρίτης (2001) “Βιβλιογράφοι καὶ Κωδικογράφοι,” in *Παρουσία* 2001: 233-39.
- Thompson, E. (1903) *Ἐγχειρίδιον ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς παλαιογραφίας*, ὑπὸ Ἐδουάρδου Θόμπσονος, κατὰ μετάφρασιν Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἀθήναις: έκδ. Π. Δ. Σακελλαρίου.
- Τσάμης, Δ. Γ. (ed.) (1984) *Φιλοθέου τοῦ ἀγιωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγος εἰς τὸν ἐν ἀγίοις πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης*, έκδ. Ἐπιστημονικῆς Ἐπετηρίδας Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ, Παράρτημα ἀριθ. 42 τοῦ τ. 27 (1982), Θεσσαλονίκη.
- Vogel, M. – Gardthausen, V. (1909) *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*, Leipzig: O. Harrassowitz, repr. Hildesheim: G. Olms 1966.
- Χαρίζανης, Γ. Χ. (2003) *Ὁ μοναχισμὸς στὴ Θράκη κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς αἰῶνες*, Θεσσαλονίκη: έκδ. Γιαχούδης.

FIGURES

MONK KOSMAS OF SIMONOPETRA – Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΝΟΣ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΠΙΚΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Εἰκ. 1. Λεπτομέρεια τοῦ χφ 18 τῆς Μονῆς Δοχειαρίου.
Τὸ κείμενο μὲ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα.

Εικ. 2. Τὸ τελευταῖο φύλλο (194β) τοῦ χφ 18 τῆς Μ. Δοχειαρίου.